JOVAN JANIĆIJEVIĆ

PREVODNA I NACIONALNA KNJIŽEVNOST

Bavljenje pitanjem proučavanja prevodne književnosti, posebno ukoliko se pretpostavlja da je to proučavanje samo deo ispitivanja nacionalne književnosti i priprema za izradu istorije nacionalne književnosti u svoj njenoj složenosti, nužno zahteva uspostavljanje teorijskog odnosa među prevodnom i nacionalnom književnošću na jednom jeziku. Kako je ovaj problem načelno već bio postavljen[1]), sada se možemo zadržati samo na osnovnim zaključcima. »Uloga prevodne književnosti u razvitku nacionalne književnosti može se posmatrati dvojako: s obzirom na opšte, uglavnom posredno dejstvo na književna zbivanja, i kao neposredno delovanje unutar nacionalne književnosti.«[2]) »Prvo, prevodna književnost utiče na pravac i obeležja nacionalne književnosti stvaranjem ideološke i književne atmosfere pogodne za nastanak ili razvitak izvorne književnosti, vaspitavanjem ukusa čitalaca i pripremanjem estetskih uslova za prihvatanje te književnosti, kao i delovanjem na književni jezik uopšte. Drugo, prevodna književnost dejstvuje i neposredno na razvitak izvorne književnosti donošenjem novih ideja, tema, sižea, likova, izražajnih sredstava. Kao vid nacionalne književnosti, prevodna književnost ne samo što učestvuje u njenom stvaranju nego se utkiva u njene istorijske tokove, postaje činilac njenog budućeg razvoja i neotuđiv deo njene nacionalne tradicije.«[3]) To potvrđuje i S. Subotin, ističući da »prevedena dela pretočena u narodni jezik postaju integralni delovi kulture i književnosti date jezičke oblasti«[4]). On kaže: »Polazeći od činjenice da se ni

[1]) Jovan Janićijević, *Uloga prevodne književnosti u razvitku nacionalne književnosti*, Savremenik, 1969, 12, str. 407—412.

[2]) *Isto*, str. 407.

[3]) *Isto*, str. 411.

[4]) Dr Stojan Subotin, *Uloga prevoda u nacionalnoj književnosti i problemi njihova proučavanja*. U: *Literaturite na malite narodi*. Sedmi Racinovi sredbi. — Titov Veles, 1970; str. 96.

jedna pojava ne može definisati kao apsolutna i bez izuzetka, možemo još jednom ponoviti i reći da se uglavnom prevodi ono što je u datom trenutku potrebno, čega nema u tadašnjoj (ili dotadašnjoj) književnoj tradiciji, što će odgovarati aktuelnim težnjama, shvatanjima i tendencijama (umetničkim i idejnim) domaće literature, što se po mišljenju njenih tvoraca (a u te spadaju ne samo pisci-prevodioci, nego i profesionalni umetnički prevodioci) može integrisati sa domaćim književno-istorijskim procesom, što može uticati na dinamiku razvoja domaće književnosti.«[5] Nije manje izričit ni Lejtesov stav: »U svakoj zemlji valjanost umetničkog prevođenja ne samo što odražava opštu razinu pesničke kulture nego, u ovoj ili onoj meri, deluje na dalji razvitak te pesničke kulture.«[6] Čak ni izražavajući suprotno stanovište — da prevedena dela »ne ulaze u književnost u koju se prevodom unose« — Lj. Nedić nije mogao a da se ne ogradi rečima »strogo uzev«[7]), dok je za Bjelinskog, kao i za mnoge druge, nesumnjivo da »prevodi na ruski jezik pripadaju ruskoj književnosti«[8]). Na osnovu izloženog nije teško smatrati neospornom činjenicu da su prevodna i izvorna književnost dve neodvojive struje jednog toka, te da ih i treba izučavati u njihovoj složenoj međuzavisnosti i nerazlučivosti.

Međutim, iz ove činjenice koja se čini neospornom obično se ne izvode dosledni teorijski i metodološki zaključci. Naučna disciplina koja se pitanjem prevoda dosad najviše bavila upravo je unela i najveću teorijsku pometnju, pa je, donoseći obilje korisne građe za potkrepljenje izloženog stava, obično izvodila jednostrane ili i sasvim neosnovane zaključke. Reč je o uporednoj književnosti. Zato njenim osnovnim stavovima ovde moramo posvetiti veću pažnju. Van Tigem ovako određuje zadatke uporedne književnosti: »Svi radovi iz kojih se sastoji iscrpno proučavanje jednog književnog dela ili jednog pisca mogu se obaviti na osnovu samih izvora istorije domaće književnosti, osim proučavanja i ispitivanja primljenih i vršenih uticaja. Zato se ovoj drugoj vrsti izučavanja mora posvetiti posebna naučna grana koja će imati svoje jasno određene ciljeve, svoje specijaliste i svoje metode.

Ova će disciplina produžiti u svim pravcima rezultate koje je ostvarila istorija književnosti jednog naroda i povezati ih sa onima koje, sa svoje

[5]) *Isto*, str. 98.

[6]) А. Лейтес: Художественный перевод как явление родной литературы. У: Вопросы художественного перевода. Сб. статей. — Москва, 1955; стр. 100.

[7]) Ljubomir Nedić, *Srpska prevodna književnost*. U: Ljubomir Nedić, *Sabrana dela*, I. — Beograd, b. g., str. 302.

[8]) Navedeno prema А. Лейтес: *Isto*, str. 98.

strane budu postigli istoričari drugih književnosti. Tako će se, iz tog složenog spleta uticaja, stvoriti posebna naučna oblast. Ona niukoliko neće težiti da zameni razne nacionalne istorije književnosti; ona će ih dopunjavati i ujedinjavati, a istovremeno će među njima i iznad njih izatkati spone jedne opštije istorije književnosti.«[9]) Ne upuštajući se u ocenjivanje značaja uporedne književnosti za širenje vidokruga teorije i istorije književnosti uopšte, za otkrivanje uzajamne povezanosti nacionalnih književnosti, za proučavanje seobe motiva, tema, likova, izražajnih postupaka i oblika, te najzad, za pripremu i izradu opštih istorija književnosti — ograničićemo se na ispitivanje odnosa uporedne i nacionalne istorije književnosti, te proučavanje posrednika, jer je to u neposrednoj vezi sa našim predmetom.

Izdvajanje uporedne književnosti u posebnu disciplinu nauke o književnosti omogućilo je organizovano bavljenje pitanjem međusobnih veza nacionalnih književnosti, proučavanje uticaja pojedinih književnosti na druge, izvesnih pisaca na druge pisce, pa i na cele književnosti, — dakle, ubrzalo je internacionalizaciju nauke o književnosti. To su nesumnjivo povoljni rezultati gotovo jednovekovnog razvoja ove naučne grane. Međutim, to izdvajanje je omelo pristalice ovog metoda da sagledaju pravi značaj pojava koje su uočili i da međunarodne književne veze shvate istovremeno kao prirodno prožimanje kultura i sredstvo razvoja nacionalnih književnosti. P. N. Berkov s pravom naglašava da »izučavanje raznih vidova i oblika međunacionalnih književnih odnosa, veza i uzajamnih dejstava, može da bude plodno samo onda kada proučavaoci imaju na umu i problem nacionalnih tradicija književnosti »primaoca«. Usredsređujući pažnju na činjenice »pozajmljivanja« ideja, celih sižea, pojedinih epizoda, likova, književnih vrsta, metara, izraza, epiteta i sl., proučavaoci književnosti, na ročito pravoverni komparativisti, skoro nikad se ne zadržavaju na pitanju uzajamnog odnosa »pozajmice« sa nacionalnom književnom tradicijom određenog naroda.»[10]) »Za pristalice uporednoistorijskog metoda u nauci o književnosti — veli on dalje — važno je pre svega da se ustanovi sama činjenica pozajmljivanja; zatim — što je znatno ređe — da se odredi da li postoji i u čemu se sastoji lično tumačenje »pozajmljene« građe od strane pisca »koji pozajmljuje«. Drugim rečima, za komparativiste pozajmica ne postoji kao deo određene nacionalne književne tradicije, a pozajmljivanje se ne shvata kao uvođenje da-

[9]) P. Van Tigem, *Uporedna književnost*, Beograd, 1955; str. 15.

[10]) П. Н. Берков: Проблема влияния в историко-литературной науке, Русская литература, 1972, 1, стр. 66.

te činjenice u drugu nacionalnu književnu tradiciju: i jedno i drugo uzima se odvojeno, nezavisno od književnih i društveno-političkih prilika koje okružuju obe činjenice.«[11]

U prilog stanovištu da je za proučavanje prirode uticaja i uzajamnih veza najvažnije baš ono što su pristalice uporedne književnosti zanemarivale — osobenost izvornog nasleđa i pojedinačnog stvaralaštva, te *način usvajanja* gotove građe i *primanja* uticaja — svedoče i zaključci nekih naših istoričara i teoretičara književnosti. Polazeći od pouke da su »svi evropski narodi u pojedinim razdobljima svoje povijesti preuzimali ili učili od drugih«, A. Barac ističe važnost spremnosti jedne književnosti da neke uticaje primi a druge odbaci: »Ima zapadnoevropskih književnih struja, koje su među Jugoslavenima izazvale vrlo zamašne plodove. Takve su npr. humanizam, romantika, realizam. No neke su potpuno zakržljale, premda su ih pojedinci bučno reklamirali. Takav je npr. verizam u hrvatskoj književnosti, hermetička lirika, ekspresionizam. Očito je da ni književne struje ne mogu biti roba za izvoz, već uspijevaju samo ondje gdje im je prikladno zemljište.«[12] Iako su »jugoslavenske književnosti sa svojim sadržajnim i formalnim elementima dio evropske književnosti», jugoslovenski narodi su ono što je Evropa stvorila novo i dobro, »prihvatili na svoj način, prerađujući i iznova stvarajući«[13])

O drugoj mogućnosti — opiranju izvesnom uticaju — govori S. Petrović: »Univerzalno je uglavnom iskustvo i evropske i vanevropskih književnosti 19. i 20. vijeka da je literatura onog naroda — malog koliko i velikog — koji je politički bio podjarmljen, i u svome biću ugrožen, svjesno najčešće težila da se odupre utjecaju strane književnosti, osobito književnosti onih zemalja koje su opstanak ili prirodan razvoj toga naroda najneposrednije ugrožavale.«[14]) Očevidno je, dakle, da među pojedinim književnostima ili književnim pojavama postoji zakonita uzajamna povezanost, ali da se ona ne može nipošto svesti na njihovu međusobnu zavisnost, kao što su pretežno nastojale da dokažu pristalice uporedne književnosti, opijene posebnošću naučne discipline kojom se bave. Osnovu tih uzajamnih veza, dakako, čine svojstva književnih pojava koje zrače, ali mogućnost njihovog delovanja na nacionalnu književ-

[11]) *Isto*, str. 67—68.

[12]) Antun Barac: *Evropski okvir jugoslovenskih književnosti*. U: Antun Barac, *Izabrana djela*, I. Problemi književnosti. — Beograd, 1964; str. 112.

[13]) *Isto*, str. 112—113.

[14]) Dr Svetozar Petrović, *Književnost malog naroda i strani uticaj*. U: *Literaturite na malite narodi*. Sedmi Racinovi sredbi. — Titov Veles, 1970; str. 77—78.

nost obezbeđuje pre svega prijemljivost književne sredine u kojoj deluju. A prirodu te prijemljivosti određuju, kako trenutne književne i društvene prilike, tako i nasleđene osobenosti nacionalne književnosti. Cilj nauke o književnosti ne može da bude izučavanje povoda, nego proučavanje rezultata: ispitivanje uzroka je samo nužna predradnja za razmatranje posledica. Otuda je upo redna istorija književnosti korisno i neizbežno sredstvo nauke o književnosti, ali njen krajnji cilj je istorija nacionalne književnosti, kao i istorija opšte književnosti. U tom smislu uporedna književnost je pomoćna disciplina nacionalne i opšte istorije književnosti. Ovaj stav potvrđuju i Velek i Voren: »Najočigledniji odnosi među umetničkim delima — izvori i uticaji — bili su najčešće obrađivani i sačinjavaju glavni predmet tradicionalne nauke o književnosti. *Mada nije književna istorija u uskom smislu,* utvrđivanje književnih odnosa između autorâ predstavlja, očito, veoma važnu *pripremu* za pisanje takve književne istorije.«[15]) Oni se zalažu za proučavanje književne tradicije, koja može biti nacionalna ili međunarodna, ali je u svakom slučaju jedinstvena i u svojoj osnovi izvorna: »Raditi unutar date tradicije i usvojiti njena sredstva sasvim je u skladu s emocionalnom moći i umetničkom vrednošću. Stvarni kritički problemi nastaju u ovakvom proučavanju kad dospemo u fazu odmeravanja i upoređivanja, pokazivanja kako se jedan umetnik koristi dostignućima drugog umetnika, kad posmatramo tu preobličujuću moć. Utvrđivanje tačnog položaja svakog dela u jednoj tradiciji, prvi je zadatak književne istorije.«[16])

U oblasti uporedne književnosti — premda su stvaraoci, posrednici i primaoci načelno stavljeni u ravnopravan položaj — pitanju posrednika prilikom proučavanja književnih veza posvećena je najmanja pažnja. To je, jamačno, posledica potrebe da se ustanove što tešnje veze između stvaraocima i primaocima, pri čemu se uloga posrednika katkad zanemarivala, a katkad previđala. U metodološkim, pak, razmatranjima teoretičari uporedne književnosti bili su znatno trpeljiviji prema sponama među stvaraocima i primaocima. Van Tigem piše: »Među raznim načinima razmene književnih uticaja između pojedinih naroda veoma važno mesto pripada p o s r e d n i c i m a koji su u granicama pojedine zemlje olakšali širenje i prihvatanje od strane domaće književnosti stranih književnih dela, ideja i oblika.«[17]) Ovaj teoretičar nabraja nekoliko vrsta posrednika: pojedince, društvene sre-

[15]) Rene Velek i Ostin Voren, *Teorija književnosti*, Beograd, 1965; str. 295 (sve podvukao — J. J.).

[16]) *Isto*, str. 297.

[17]) *Nav. delo*, str. 128.

dine ili grupe, kritiku u knjigama i periodičnim izdanjima, te prevode i prevodioce. Ne umanjujući značaj ostalih, naročito kritike, mi ćemo se, zbog svoje teme, zadržati samo na prevodima i prevodiocima. Iako se prvo upoznavanje jedne sredine sa nekom stranom književnom pojavom obično ne postiže prevodima, osetniji uticaj tih pojava nezamisliv je bez prevođenja. Prema Van Tigemu, »u velikoj većini slučajeva prevođenje je bilo nužno sredstvo širenja strane knjige, a proučavanje p r e v o d a neophodan prethodni uslov najvećeg broja radova iz uporedne književnosti«[18]). Otuda bi glavni zadaci u ovoj oblasti bili: proučavanje prevoda, i to poređenjem sa izvornikom i međusobnim poređenjem više prevoda, a sa stanovišta potpunosti, vernosti i osobenih crta prevoda, zatim — proučavanje društvene i književne biografije prevodilaca, i najzad — izučavanje prevodilačkih predgovora i pogovora koji mogu da pruže korisne podatke o sklonostima prevodilaca, čitalačkoj publici i sredini uopšte. Već na prvi pogled postaje jasno da je za komparativiste sama pojava posredovanja gotovo važnija od načina na koji ona deluje u nacionalnoj književnosti. Za obim, prirodu i kakvoću dejstva prevoda na izvornu književnost često nije važno da li su prevodi potpuni, verni, pa čak ni umetnički vredni. Njihov uticaj na domaću književnost je ponekad više ideološki, ili uopšte vanumetnički, nego umetnički, ali to ne znači i slabiji, niti manje značajan. Uz to, kao što smo videli, domaća književnost najčešće prima ono što joj treba ili odgovara, a to ne moraju uvek da budu prave odlike izvornika. Ovu tvrdnju dovoljno ubedljivo potkrepljuje slučaj Merimeovih »Gusala«, koje su, premda nisu verno prenosile ni duh ni umetnička obeležja naše narodne poezije, znatno uticale na evropsku književnost van Francuske, jer su pogodovale romantičarskoj sklonosti ka folklornom, fantastičnom i istočnjačkom. Shvatajući, dakle, važnost uloge prevoda u književnim vezama, pristalice uporedne književnosti nisu otkrile suštinu te uloge, s obzirom na to da nisu mogle da uvide presudan značaj osobenih svojstava nacionalne književnosti, niti su prevođenje posmatrale u složenim vezama sa izvornom književnošću i kao deo jedinstvenog procesa — kao prevodnu književnost.

Ali prevodna književnost se ne može posmatrati ni samo kao vid posredništva. Ako razvoj književnosti uočimo kao živ i složen proces, a on se samo tako i ispoljava, onda pojave u njemu ne možemo da delimo na podređene i nadređene, nego su sve one prirodne jedinice ili stepeni samog toka, koji i čine u svojoj uzastopnosti i naporednosti. Reći da je jedna od njih cilj, a druga

[18]) *Nav. delo*, str. 136.

samo sredstvo, znači smatrati ceo taj razvoj predodređenim. Veze među tim pojavama mogu biti uzročno-posledične ili sadejstvene, ali sa teorijskog stanovišta nipošto ne mogu biti hijerarhijske, bez obzira na to što u praksi prevodi, koji uvek zavise od izvornika, ređe dosežu one umetničke vrednosti koje su gotovo neodvojive od pojma izvorne književnosti. Uostalom, osim delovanja prevodne književnosti na izvornu, moguće je i obrnuto dejstvo: da klima koju je stvorila izvorna književnost izaziva prevođenje onih dela koja toj klimi odgovaraju. S obzirom na sve ovo treba zaključiti da je prevodna književnost važna i neodvojiva struja u istorijskom toku nacionalne književnosti, struja koja izaziva ili podstiče, bogati ili potvrđuje, a u svakom slučaju dopunjuje onu drugu struju — izvornu književnost. Da se zadržimo na ovom poređenju: živa voda nacionalne književnosti nije nastala samo iz sopstvenih izvora nego i priticajem sa mnogih drugih strana; njen osnovni pravac odredili su već potoci od kojih je potekla, ali njenu silinu čine združene vode svih njenih utoka.

Kao deo nacionalne književnosti, prevodna književnost mora se i proučavati u tom sklopu, a ne kao nešto što je samo sebi cilj. Međutim, kao što anatomija, koja je vid razlaganja telesne celine, služi da se sazna povezanost te celine, tako se istorija nacionalne književnosti služi mnogim delimičnim ispitivanjima neophodnim za stvaranje potpunije i vernije slike složenih zbivanja u jedinstvenom toku. Već smo naglasili da proučavanje veza i uticaja smatramo samo nužnom predradnjom za istoriju nacionalne književnosti, a uporednu književnost, ukoliko se to tiče ovog predmeta, samo pomoćnom disciplinom istorije nacionalne ili opšte književnosti. No valja napomenuti da ne bismo smeli na osnovu toga izvesti brzoplet zaključak da je dovoljno znati cilj i nastojati da mu se primaknemo, a da je manje važno kojim se putevima krećemo ka njemu. Pre svega, moramo istaći neophodnost uporednoistorijskog proučavanja i izuzetnu važnost razvijanja još jedne discipline istorije nacionalne književnosti: istorije prevodne književnosti sa svim njenim podoblastima i pomoćnim postupcima. Dok se uporedna književnost pretežno ograničava na ustanovljavanje zračenja pojedinih književnih pojava, istraživanje pravaca tih zračenja i ispitivanje njegovih dejstava u drugim književnim sredinama, istorija prevodne književnosti treba da uoči rezultate književnih veza domaće književnosti sa stranim književnim pojavama, da izuči nastanak i razvitak odomaćene strane književnosti i da utvrdi osobenosti usvajanja i prerade stranih književnih pojava u okvirima nacionalne književnosti, upravo da vaspostavi njen prevodni tok. Ukoliko se dobro i svestrano ne obavi ovaj posao — kojega su osnovne deonice: stvara-

nje pouzdane bibliografske podloge, biografsko proučavanje, izrada teorijskih rasprava i posebnih istorijskih monografija, te opsežnih opštih pregleda — ne može se ni zamisliti valjana istorija nacionalne književnosti, čak ni kad bi se ona manje ili više ograničila na istoriju izvorne nacionalne književnosti. Ako se ne uzmu u obzir svi mogući uticaji, sve pojave koje su nastajale i razvijale se na domaćem tlu, istorija nacionalne književnosti biće izobličena, neće prikazati prave činjenice u pravoj svetlosti.

Načelno pretresanje pitanja proučavanja prevodne književnosti u sklopu istorije nacionalne književnosti ovde mora da se zaustavi. Dalje razmatranje treba da krene u pravcu upojedinačavanja oblasti bavljenja: naznačeni odnos, u osnovi jedinstven, stiče brojne posebnosti u svakoj nacionalnoj književnosti, pa tako i u našoj. A to prelazi okvire našeg sadašnjeg predmeta i predstavlja novu, zasebnu temu.

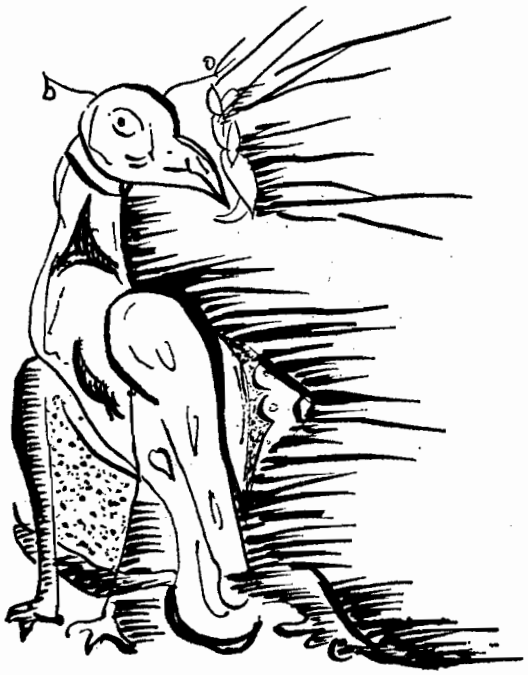

IVANKA ŽIVKOVIĆ